

*Μαρία Οικονομάκη**

Διερεύνηση και θεμελίωση της διαχρονικής συγκρισιμότητας των βασικών
εννοιών των ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών για την Ελλάδα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο έλεγχος της δυνατότητας διαχρονικών συγκρίσεων αλλά και συγκρίσεων μεταξύ χωρών δεδομένων δειγματοληπτικών ερευνών συνιστά προϋπόθεση για την ανάλυσή τους. Στην παρούσα μελέτη διερευνάται η διαχρονική συγκρισιμότητα των βασικών εννοιών – και των αντίστοιχων μετρήσεών τους – για τις Ελληνικές Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (1957/1958-2020).

Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η χρήση περισσότερο λεπτομερών και περιοριστικών κοινών ορισμών για το νοικοκυριό και τα μέλη του, οι οποίοι εφαρμόστηκαν στις πλέον πρόσφατες έρευνες, διασφαλίζουν την συγκρισιμότητα των δεδομένων διαχρονικά. Η εισαγωγή του προσώπου αναφοράς καταδεικνύει μια μετατόπιση στον ορισμό του υπεύθυνου του νοικοκυριού από την ανάληψη των ευθυνών λόγω φύλου σε κυρίως οικονομικά κριτήρια, η οποία θέτει ως όριο το έτος εφαρμογής αυτού του ορισμού για τη διαχρονική συγκρισιμότητα των δεδομένων. Αυτή η μεθοδολογική μελέτη συμβάλλει στην έρευνα για τα ζητήματα των διαχρονικών συγκρίσεων δεδομένων από δειγματοληπτικές έρευνες, που χρησιμοποιούνται εκτενώς στην κοινωνική έρευνα.

Λέξεις κλειδιά: συγκρισιμότητα δειγματοληπτικών ερευνών, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, βασικές έννοιες, Eurostat, Ελλάδα

* Δρ. Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, e-mail: m.oikonomaki@panteion.gr

*Maria Oikonomaki**

Investigating and grounding the over time comparability of the substantive units
used in the Greek Household Budget Surveys

ABSTRACT

The investigation of the over time (and cross-national) comparability of sample survey data is a prerequisite for data analysis. In this context, the paper discusses over time comparability of the substantive units for the Greek Household Budget Surveys conducted from 1957/1958 to 2020.

The findings show that, the use of more detailed and restrictive common definitions for the household and its members were applied in the more recent surveys, ensuring comparability of concepts. The introduction of a reference person indicates a shift in the definition from gender-role oriented responsibilities to economic criteria that poses as a cut-off point the year that was first employed for the overtime comparability of the data. This methodological study contributes to the growing research on the over time comparability of sample survey data that is used extensively in social research.

Keywords: sample survey comparability, Household Budget Survey, substantive units, Eurostat, Greece

* PhD in Social Policy, Panteion University of Social and Political Sciences.

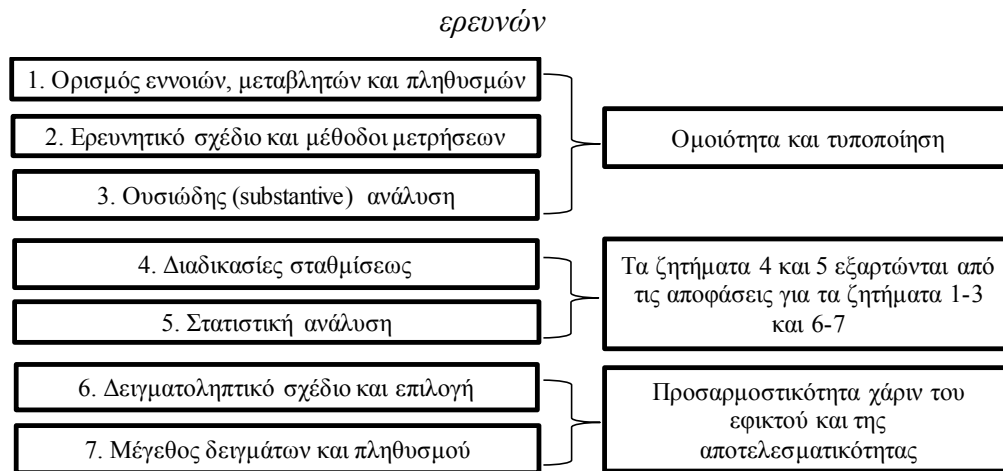
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι δειγματοληπτικές έρευνες χρησιμοποιούνται εκτενώς στην κοινωνική έρευνα και η διερεύνηση των βασικών εννοιών που χρησιμοποιούνται καταδεικνύει την πολυπλοκότητα των αποφάσεων που απαιτούνται ώστε να διασφαλιστεί η συγκρισιμότητα των δεδομένων τους διαχρονικά (over time) και μεταξύ των χωρών (cross-national) και να υποδειχθούν τα ζητήματα που πρέπει να ελέγχονται κατά την κοινωνική ανάλυση (βλ. για παράδειγμα Verma and Gabilondo, 1993). Κατά συνέπεια, ο έλεγχος της δυνατότητας για διαχρονικές συγκρίσεις και συγκρίσεις μεταξύ χωρών των δεδομένων δειγματοληπτικών ερευνών συνιστά προϋπόθεση για την ανάλυσή τους. Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενη εργασία (Οικονομάκη, 2019), τα ζητήματα θεμελίωσης τέτοιων συγκρίσεων τέθηκαν για πρώτη φορά από τον Quetelet στο πρώτο διεθνές στατιστικό συνέδριο που οργάνωσε στις Βρυξέλες το 1853 και αναφέρονταν στα δεδομένα των απογραφών πληθυσμού (Michalopoulou, 2016). Η συγκρισιμότητα για τον Quetelet σήμαινε την ομοιομορφία (uniformity) των δεδομένων που συλλέγονται με κοινό ερωτηματολόγιο τόσο στον ίδιο χρόνο και τόπο, όσο και σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους, έτσι ώστε να επιτρέπονται και συγκρίσεις μεταξύ χωρών και διαχρονικές συγκρίσεις. Εκτός από την ομοιομορφία, δηλαδή την τυποποίηση (standardization) των μετρήσεων, η θεμελίωση της συγκρισιμότητας δεδομένων για τον Quetelet απαιτούσε και την εφαρμογή ενός κοινού σχεδιασμού των απογραφών πληθυσμού, κοινών οδηγιών διεξαγωγής τους, κοινών ταξινομήσεων και παρουσίασης σύμφωνα με κοινή ορολογία (στο ίδιο). Το όραμα του Quetelet πραγματοποιήθηκε ένα αιώνα μετά, όταν το 1958 η Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών δημοσίευσε το πρώτο κείμενο αρχών και προτάσεων για τη διεξαγωγή απογραφών πληθυσμού, οι οποίες αναφέρονταν σε όλες τις πλευρές του σχεδιασμού, της οργάνωσης και της εφαρμογής τους, ώστε να παρέχονται συγκρίσιμα δεδομένα διαχρονικά και μεταξύ χωρών (στο ίδιο). Επίσης, στο κείμενο αυτό τονιζόταν η σημασία των κοινών ορισμών και των μετρήσεών τους, όπως για παράδειγμα για το νοικοκυριό και τον αρχηγό του (United Nations, 1958).

Από τη δεκαετία του 1960, η συζήτηση για τα ζητήματα της συγκρισιμότητας δεδομένων επεκτάθηκε και σε αυτά των δειγματοληπτικών ερευνών μεγάλης κλίμακας. Ο Kish (1994, σελ. 168, 171-175) στο καταληκτικό του άρθρο προσδιόρισε επτά πλευρές των ζητημάτων των ερευνητικών σχεδίων που αναφέρονται στο σύνολο της ερευνητικής διαδικασίας, οι οποίες πρέπει να

τυποποιούνται και να ελέγχονται ώστε να θεμελιώνεται η συγκρισιμότητα των δειγματοληπτικών ερευνών και τα αποτελέσματά τους να επιδέχονται διεθνή μεταχείριση (Διάγραμμα 1).

Διάγραμμα 1: Οι επτά πλευρές ζητημάτων του ερευνητικού σχεδίου που πρέπει να ελέγχονται για τη θεμελίωση της συγκρισιμότητας δεδομένων δειγματοληπτικών

Ο Kish (ό.π.) επισήμανε την απαίτηση για ομοιότητα και τυποποίηση των ζητημάτων 1 έως 3 και την ευελιξία και προσαρμοστικότητα χάριν του εφικτού και της αποτελεσματικότητας για τα ζητήματα 6 και 7, υπό την προϋπόθεση ότι εφαρμόζεται δειγματοληψία πιθανοτήτων. Οι πλευρές των ζητημάτων 4 και 5 έχουν κάποιες κοινές ιδιότητες με τις ερευνητικές πλευρές ζητημάτων 1-3 που χρειάζονται ομοιότητες, αλλά επίσης και κάποιες ιδιότητες που είναι συναρτήσεις του δειγματοληπτικού σχεδίου, όπως οι πλευρές ζητημάτων 6 και 7 (στο ίδιο). Κατά συνέπεια καθίσταται σαφές ότι ο έλεγχος για συγκρισιμότητα αναφέρεται σε όλα τα ζητήματα του ερευνητικού σχεδίου.

Ο Verma (1995, 1999, 2002a, 2002b, 2006) συμφώνησε με τον Kish και σήμερα οι κανόνες και οι κατευθυντήριες γραμμές για τη συγκρισιμότητα διαχρονικά και μεταξύ των χωρών έχουν αποσαφηνιστεί (Carey, 2000· European Social Survey, 2010· Harkness, Van De Vijver and Mohler, 2003). Πιο συγκεκριμένα, οι ελάχιστες προϋποθέσεις που πρέπει να εφαρμόζονται κατά τον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή δειγματοληπτικών ερευνών ώστε να διασφαλίζεται η συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων τους αφορούν στο σχέδιο, τις δειγματοληπτικές διαδικασίες, τις διαδικασίες επιτόπιων ερευνών, την απόκριση, την επεξεργασία δεδομένων, την στάθμιση, την ανάλυση και τεκμηρίωση (Carey, ό.π.). Όπως σημειώνει η

Μιχαλοπούλου (2004, σελ. 454), οι ελάχιστες προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή δειγματοληπτικών ερευνών πρέπει να συμπληρωθούν «με τη διαδικασία ανάπτυξης του κοινού ερωτηματολογίου καθώς και με την εφαρμογή κοινών διαδικασιών για τη μετάφραση και την προσαρμογή του, ώστε να διασφαλίζεται η ‘λειτουργική’ συγκρισιμότητα εννοιών και περιεχομένου», δηλαδή να ακολουθείται αυστηρά η μεθοδολογία της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (European Social Survey).

Στο πλαίσιο αυτό, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Eurostat ανέθεσε στους Verma και Gabilondo να αξιολογήσουν λεπτομερώς την πιο πρόσφατη Ευρωπαϊκή Έρευνα Προϋπολογισμών των Νοικοκυριών (European Union Household Budget Survey, EU-HBS), που διενεργήθηκε με έτος αναφοράς το 1988 σε κάθε χώρα και η μελέτη τους δημοσιεύτηκε στη σειρά των μεθοδολογικών κειμένων της Eurostat το 1993. Στην Ελλάδα, η έρευνα αυτή διεξάγεται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ, γνωστή πριν από το 2010 ως Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, ΕΣΥΕ) από το 1957/58 ως Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) διατηρώντας το προηγούμενο όνομα αυτών των ερευνών ως Family Budget Survey (βλ. σχετικά Μιχαλοπούλου, 2004) και ήταν η ΕΟΠ του 1987/1988 που υποβλήθηκε σε αξιολόγηση. Οι Verma και Gabilondo (ό.π.) στο πρώτο μέρος της μελέτης τους, έχοντας προσδιορίσει τα ζητήματα μεθοδολογίας, εξέτασαν λεπτομερώς κάθε έρευνα και παρουσίασαν συγκριτικά τη μεθοδολογία που εφαρμοζόταν όσον αφορά τα ζητήματα της ερευνητικής διαδικασίας σε κάθε χώρα. Στο πλαίσιο αυτό, διερεύνησαν τον ορισμό του νοικοκυριού ως δειγματοληπτική μονάδα και ως μονάδα ανάλυσης, δηλαδή ουσιαστική μονάδα (substantive unit), και τον ορισμό του αρχηγού του νοικοκυριού, υπογραμμίζοντας τη σημασία για ομοιομορφία ώστε να θεμελιώνεται η συγκρισιμότητα των δεδομένων των ερευνών. Στο δεύτερο μέρος, παρουσίασαν τις προτάσεις τους για την επίτευξη εναρμόνισης (harmonisation) των δεδομένων των EU-HBS, δηλαδή δημιουργίας «ενός επιθυμητού βαθμού συγκρισιμότητας μεταξύ των στατιστικών των διαφόρων χωρών» (Ehling, 2003, σ. 17) και πρότειναν, μεταξύ άλλων, τη χρήση κοινών ορισμών για βασικές έννοιες όπως το νοικοκυριό, ο αρχηγός του νοικοκυριού (head of household) και το πρόσωπο αναφοράς (reference person). Η Eurostat (2003, 2009) συνεχίζει τις προσπάθειές της για την εναρμόνιση των EU-HBS δημοσιεύοντας κείμενα μεθοδολογίας και προτάσεων για τη διεξαγωγή τους.

Ο ορισμός του νοικοκυριού στις δειγματοληπτικές έρευνες και συνεπώς και στην ΕΟΠ είναι σημαντικός όχι μόνον ως τελική μονάδα δειγματοληψίας, δηλαδή ως μονάδα συλλογής δεδομένων, αλλά και ως μονάδα ανάλυσης (Government Statistical

Service, 2003· Hoffmeyer-Zlotnik and Warner, 2008· Office for National Statistics, 2008· Roberts, 1997· Verma and Gabilondo, ό.π.). Η Brückweh (2016, σελ. 107), σημειώνει ότι «το νοικοκυριό αποτελεί μια σημαντική κατηγορία στην κοινωνική επιστημονική έρευνα» και «χρησιμοποιείται για την συλλογή δεδομένων, την ταξινόμηση και την αναπαράσταση των αποτελεσμάτων». Επίσης, η Brückweh αναρωτιέται «πώς διαφέρουν τα νοικοκυριά και οι ορισμοί των νοικοκυριών διαχρονικά και στον χώρο» (στο ίδιο, σελ. 107), ενώ οι Beaman και Dillon (2012, σελ. 124) σημειώνουν ότι «οι διαχρονικές συγκρίσεις εντός των χωρών ή μεταξύ των χωρών μπορεί να είναι μεροληπτικές εάν χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικοί ορισμοί νοικοκυριού κατά την συλλογή των δεδομένων», αν και «η ύπαρξη ή η έκταση της μεροληψίας είναι δύσκολο να εκτιμηθεί».

Επιπλέον, είναι απαραίτητο να ορίζεται σαφώς ένα άτομο στο νοικοκυριό ως υπεύθυνος ή ως πρόσωπο αναφοράς για τη συλλογή δεδομένων (Eurostat, 2009· Foster, 1994· Martin, 1995· Martin and Barton, 1996· Martin, Gill and Lader, 1998· Verma and Gabilondo, ό.π.) αν και, σύμφωνα με την Brückweh (ό.π., σελ. 107), οι κοινωνικές σχέσεις μέσα στο νοικοκυριό καθιστούν δύσκολο τον ορισμό ενός ατόμου ως πρόσωπο αναφοράς χωρίς «κανονιστική μεροληψία (normative bias)». Ο «κανονιστικός ορισμός (normative definition)» του προσώπου αναφοράς δεν διευκολύνει «την ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας» όσο ένας «περιγραφικός ορισμός (descriptive definition)», και προκύπτει το ερώτημα πώς μπορεί να υπάρξει διαχρονική συγκρισιμότητα με τη «σταθερότητα των στατιστικών κατηγοριών», αλλά «και με προσαρμογή στην κοινωνική αλλαγή» (στο ίδιο, σελ. 107, 108). Κατά συνέπεια, οι ορισμοί για το νοικοκυριό και το πρόσωπο αναφοράς πρέπει να διερευνώνται υπό την υπόθεση της ομοιομορφίας.

Η πρώτη ΕΟΠ που διενεργήθηκε το 1957/1958 παρουσιάστηκε αναλυτικά από την Μιχαλοπούλου (2004), αξιολογώντας τη δειγματοληπτική διαδικασία και αναφέροντας σύντομα σε ζητήματα συγκρισιμότητας και την κριτική των Verma and Gabilondo (ό.π.) όσον αφορά το δειγματοληπτικό σχέδιο και την εφαρμογή του. Σε προηγούμενη εργασία παρουσιάσαμε διεξοδικά τη διαχρονική συγκρισιμότητα των ΕΟΠ που διεξήχθησαν από το 1957/1958 έως το 2015 για τα κύρια ζητήματα του δειγματοληπτικού σχεδιασμού και της εφαρμογής του, των βασικών εννοιών, των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών και των κωδικών ειδών και υπηρεσιών της ατομικής κατανάλωσης (Οικονομάκη, 2018, 2019). Στην παρούσα εργασία διερευνάται διαχρονικά η συγκρισιμότητα των βασικών εννοιών – και των

αντίστοιχων μετρήσεών τους – των ΕΟΠ που πραγματοποιήθηκαν από το 1957/1958 έως το 2020,¹ ώστε να καταδειχτεί η απαίτηση για την επίτευξη ομοιομορφίας και τυποποίησης των μετρήσεων και να διασφαλιστεί ότι θεμελιώνεται διαχρονικά η συγκρισιμότητα των δεδομένων τους (Kish, ό.π.· Michalopoulou, 2016· Οικονομάκη, 2019). Οι βασικές έννοιες που ελέγχονται διεξοδικά αναφέρονται στον ορισμό του νοικοκυριού και των μελών του, του αρχηγού του νοικοκυριού και του προσώπου αναφοράς.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μελέτη της συγκρισιμότητας των βασικών εννοιών – και των αντίστοιχων μετρήσεών τους – βασίζεται στα μεθοδολογικά κείμενα τεκμηρίωσης των ΕΟΠ που διενεργήθηκαν από την ΕΣΥΕ το 1957/1958 (ΕΣΥΕ, 1961), 1963/1964 (ΕΣΥΕ, 1969), 1974 (ΕΣΥΕ, 1977), 1981/1982 (ΕΣΥΕ, 1986), 1987/1988 (ΕΣΥΕ, 1990), 1993/1994 (ΕΣΥΕ, 1999), 1998/1999 (ΕΣΥΕ, 2003) και από την ΕΛΣΤΑΤ το 2004-2005 και μετά σε ετήσια βάση (ΕΛΣΤΑΤ, χ.χ.), τα ερωτηματολόγια, τις οδηγίες προς τους συνεντευκτές και σε άλλες πληροφορίες που μας διατέθηκαν από την ΕΛΣΤΑΤ για ό,τι δεν υπήρχε δημοσιευμένο. Ας σημειωθεί ότι τα ερωτηματολόγια των ερευνών 1957/1958-1987/1988 παρουσιάζονται στα δημοσιεύματα των αντίστοιχων ερευνών, ενώ το ερωτηματολόγιο της έρευνας του 1993/1994,² αν και αναφέρεται στα περιεχόμενα του δημοσιεύματος, δεν παρουσιάζεται στο Παράρτημα (ΕΣΥΕ, 1999), αλλά τέθηκε στη διάθεσή μας από την ΕΛΣΤΑΤ. Τα ερωτηματολόγια των ερευνών 1998/1999-2020 παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα της ΕΛΣΤΑΤ (ό.π.).

Η πρώτη ΕΟΠ, όπως προαναφέραμε, διενεργήθηκε το 1957/1958 στις αστικές περιοχές και δημοσιεύτηκε το 1961. Η έρευνα, με παράλληλη απόδοση του κειμένου στα αγγλικά, παρουσιάζεται αναλυτικά στα εξής εννέα μέρη: Εισαγωγή, Αντικειμενικοί σκοποί και έκτασις της ερεύνης, Ορισμοί και βασικά έννοιαι, Μεθοδολογία, Οργάνωσις της ερεύνης, Επεξεργασία και ανάλυσις των στοιχείων, Το δείγμα των νοικοκυριών της ερεύνης, Αξιολόγησις των αποτελεσμάτων και Παρουσίασις των αποτελεσμάτων (ΕΣΥΕ, 1961). Στο τρίτο μέρος εκτίθενται επακριβώς οι ορισμοί των βασικών εννοιών που αναφέρονται στο νοικοκυριό, τον

1. Μια αρχική μορφή των αποτελεσμάτων του άρθρου παρουσιάστηκαν στο 7^ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (Αθήνα, 23-25 Σεπτεμβρίου 2020).

2. Για την παρουσίαση των ερωτηματολογίων της έρευνας του 1993/1994 (δύο έντυπα), τα οποία αν και αναφέρονται στα περιεχόμενα στο δημοσίευμα, δεν παρουσιάζονται, βλ. σχετικά ΕΣΥΕ (1999, σελ. 481). Για την παρουσίαση των ερωτηματολογίων των ερευνών 1957/1958-1993/1994, βλ. σχετικά Οικονομάκη (2019), σελ. 804.

αρχηγό του νοικοκυριού, την κατοικία (dwelling), το δωμάτιο, και αποσαφηνίζονται η μέθοδος καταγραφής αγαθών και υπηρεσιών, οι ορισμοί για το «χρηματικών εισόδημα», τα «μέλη του νοικοκυριού πραγματοποιούντα εισόδημα», το «εισόδημα εις είδος» και ο τρόπος εκτίμησής του και το «χαρτζιλίκι» (στο ίδιο, σελ. 17-22).

Η δεύτερη ΕΟΠ διενεργήθηκε το 1963/1964 στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Δημοσιεύτηκε το 1969 και, όπως υπογραμμίζει η Μιχαλοπούλου (2004, σελ. 329-330), «πρόκειται για εκπληκτική εργασία. Ακόμα και το κείμενο της παρουσίασής της, όπως ανασυγκροτήθηκε, είναι υποδειγματικό». Η έρευνα παρουσιάζεται και πάλι με παράλληλη απόδοση του κειμένου στα αγγλικά, αναλυτικά, στα εξής εννέα μέρη (ΕΣΥΕ, 1969):

- 1) Εισαγωγή (Γενικά, Ιστορικών της ερεύνης)
- 2) Περιγραφή της ερεύνης (Σκοποί της ερεύνης, Έκτασις της ερεύνης)
- 3) Ορισμοί και βασικά έννοιαι (Νοικοκυριό, Αρχηγός του νοικοκυριού, Οικονομικώς ενεργά μέλη, Αποσυρθέντες της εργασίας, Δαπάνη, Κατοικία, Δωμάτιον)
- 4) Μέθοδοι συλλογής στοιχείων (Συναλλαγαι των νοικοκυριών προς άλλα νοικοκυριά, Καταγραφόμενα στοιχεία, Συλλογή στοιχείων — Στάδιον καταγραφής αυτών, Περίοδοι αναφοράς, Εκτίμησις της αξίας των κτηθέντων άνευ πληρωμής αγαθών και υπηρεσιών, Εκλογή των πληροφοριοδοτών)
- 5) Δειγματοληπτικόν σχέδιον (Μέθοδος δειγματοληψίας, Στρωματοποιήσις, Επιλογή Κοινοτήτων και απογραφικών τμημάτων, Επιλογή νοικοκυριών — μέγεθος δείγματος, Κατανομή του δείγματος)
- 6) Χρησιμοποιηθέντα ερωτηματολόγια (Έντυπον ελέγχου του δείγματος, Έντυπον καταγραφής δαπανών του νοικοκυριού, Έντυπον προσωπικών δαπανών, Έντυπον καταγραφής δαπανών αυτοκινήτου, Έντυπον καταγραφής φαγητών νοικοκυριού)
- 7) Διοικητική οργάνωσις και μέριμνα (Χρησιμοποιηθέν προσωπικό — Επιλογή και εκπαίδευσίς του, Μετακινήσεις ερευνητριών και απογραφέων, Εποπτεία εργασίας των ερευνητών, Δημοσιότης της ερεύνης, Υγειονομική μέριμνα, Λοιπά μέτρα)
- 8) Επεξεργασία των στοιχείων (Κώδικες ειδών, Κώδικες χαρακτηριστικών νοικοκυριού, Έλεγχος ερωτηματολογίων, Κωδικογράφησις, έλεγχος

ανακεφαλαιωτικών πινάκων, Μηχανογραφική επεξεργασία και πινακογράφησης στοιχείων)

- 9) Ανταπόκρισης [Response] του κοινού και αξιοπιστία των στοιχείων (συνεργασθέντα νοικοκυριά, Δειγματοληπτικά σφάλματα)

Στο κείμενο αυτό, εκτός από τους ορισμούς για το νοικοκυριό και τον αρχηγό του νοικοκυριού, ορίζονται επιπλέον τα οικονομικά ενεργά μέλη του νοικοκυριού και τα μέλη του νοικοκυριού που έπαψαν να εργάζονται για διάφορους λόγους ως αποσυρθέντες της εργασίας (στο ίδιο, σελ. 15).

Η επόμενη, τρίτη ΕΟΠ, διενεργήθηκε το 1974 σε πανελλαδική πλέον κλίμακα και δημοσιεύτηκε το 1977. Η έρευνα παρουσιάζεται μόνο στα ελληνικά, οργανωμένη σε τρία κύρια μέρη (ΕΣΥΕ, 1977):

I. Εισαγωγή

II. Περιγραφή της Ερεύνης

1. Αντικειμενικοί σκοποί
2. Κάλυψις
3. Ορισμοί και βασικά έννοιαι (Κατοικία, Νοικοκυριό, Αρχηγός νοικοκυριού, Οικονομικώς ενεργά μέλη)
4. Σχέδιον δειγματοληψίας και διαδικασία των εκτιμήσεων (Γενικά, Επιλογή κατοικιών, Μετατροπή του δείγματος κατοικιών εις δείγμα νοικοκυριών, Εκτιμήσεις)
5. Συλλογή πληροφοριών (Το ερωτηματολόγιον, Έκτασις καταναλωτικής δαπάνης, Περίοδοι αναφοράς, Στάδια καταγραφής)
6. Επεξεργασία στοιχείων.

III. Αποτελέσματα της Ερεύνης

7. Αξιοπιστία των αποτελεσμάτων (Δειγματοληπτικά και μη δειγματοληπτικά σφάλματα, Σύγκρισις προς έτερα στοιχεία, Αντικαταστάσεις)
8. Περιεχόμενον των πινάκων.

Στο τρίτο υποκεφάλαιο του δεύτερου μέρους παρουσιάζονται οι ορισμοί για το νοικοκυριό και τον αρχηγό του νοικοκυριού και τα οικονομικά ενεργά μέλη του νοικοκυριού. Η δομή αυτή θα ακολουθηθεί εμπλουτισμένη στα δημοσιεύματα των επόμενων ΕΟΠ τα οποία συντάσσονται πλέον στη δημοτική. Κατά συνέπεια, παρέχονται όλες οι μεθοδολογικές πληροφορίες που απαιτούνται για τον έλεγχο της

συγκρισιμότητας των ορισμών για το νοικοκυριό και τα μέλη του, τον αρχηγό του νοικοκυριού και το πρόσωπο αναφοράς.

Βεβαίως, οι δύο πρώτες ΕΟΠ του 1957/1958 και 1963/1964 δεν είναι πανελλαδικές και, κατά συνέπεια, δεν θεμελιώνεται η συγκρισιμότητά τους με τις μεταγενέστερες ΕΟΠ. Όμως, λόγω της ιστορικής τους σημασίας αποφασίστηκε να συμπεριληφθούν στη μελέτη.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σε όλες τις ΕΟΠ το «νοικοκυριό» ορίζεται ως η βασική μονάδα συλλογής των δεδομένων και ανάλυσής τους (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 17· ΕΣΥΕ, 1969, σελ. 14· ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 11· ΕΣΥΕ, 1990, σελ. 11· ΕΣΥΕ, 1999, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.). Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται διαχρονικά οι ορισμοί για τα μέλη του νοικοκυριού που χρησιμοποιήθηκαν στις ΕΟΠ που διεξήχθησαν από το 1957/1958 έως και το 2020. Στην έρευνα του 1957/1958, το «ιδιωτικό νοικοκυριό» αποτελούσαν ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων ανεξάρτητα από το εάν ήταν ή όχι συγγενείς, τα οποία είχαν κοινές διευθετήσεις για τη στέγασή τους και την προμήθεια των γευμάτων τους (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 17). Ως «μέλη του

Πίνακας 1: Τα μέλη του νοικοκυριού σύμφωνα με τους ορισμούς της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 1957/1958-2020

Ορισμός των μελών του νοικοκυριού	2020- 2004/05	1998/99- 1993/94	1987/88
Συνήθως διαμένει στην κατοικία του νοικοκυριού	π 6 μ/προ 6+ μ	X	X
συγγενής ή μη των μελών του νοικοκυριού	X	X	X
Διαμοιράζεται τη στέγαση	X	X	X
Διαμοιράζεται τα γεύματα	X	X	X
Διαμοιράζεται τη μέριμνα των απαραίτητων για τη Ζωή	X	X	X
Διαμοιράζεται τις τροφοδοτικές ετοιμασίες			
Οικότροφοι που διαμοιράζονται γεύματα/έξοδα	έξοδα 5- ο		
Οικότροφοι υπάλληλοι, υπηρέτες	6+ μ		
Προσωρινοί επισκέπτες για πάνω από ένα μήνα	6+ μ	X	
Απόντα μέλη από το νοικοκυριό (διακοπές, εργασία, σπουδές)	6- μ	8 δ/ε	4- δ/ε
Προσωρινά απόντα μέλη που διαμοιράζονται τα έξοδα του νοικοκυριού	X	X	X
Προσωρινά απόντα μέλη για λιγότερο από ένα μήνα	6- μ	X	X
Συγγενείς που απουσιάζουν για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά διαμοιράζονται τα έξοδα του νοικοκυριού	X		
Παιδιά του νοικοκυριού που λείπουν μακριά από το σπίτι για σπουδές	X		

Πίνακας 1 (συνέχ.)

Ορισμός των μελών του νοικοκυριού	1981/82	1974	1963/64	1957/58
Συνήθως διαμένει στην κατοικία του νοικοκυριού	X	X	X	X
συγγενής ή μη των μελών του νοικοκυριού	X		X	X
Διαμοιράζεται τη στέγαση	X	X	X	X
Διαμοιράζεται τα γεύματα	X	X	X	X
Διαμοιράζεται τη μέριμνα των απαραίτητων για τη ζωή	X	X	X	X
Διαμοιράζεται τις τροφοδοτικές ετοιμασίες				X
Οικότροφοι που διαμοιράζονται γεύματα/έξοδα			γεύματα	γεύματα
Οικότροφοι υπάλληλοι, υπηρέτες			X	X
Προσωρινοί επισκέπτες για πάνω από ένα μήνα	X	X	X	
Απόντα μέλη από το νοικοκυριό (διακοπές, εργασία, σπουδές)	X	X	X	
Προσωρινά απόντα μέλη που διαμοιράζονται τα έξοδα του νοικοκυριού				
Προσωρινά απόντα μέλη για λιγότερο από ένα μήνα		X	X	6- μ
Συγγενείς που απουσιάζουν για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά διαμοιράζονται τα έξοδα του νοικοκυριού				
Παιδιά του νοικοκυριού που λείπουν μακριά από το σπίτι για σπουδές				

Σημείωση: μ = μήνες, π = προηγούμενοι, προ = προτίθεται να μείνει, αριθμός - = λιγότερο από τον αριθμό, αριθμός + = περισσότερο από τον αριθμό, δ/ε = διαμένων για έναν αριθμό ημερών ανά εβδομάδα, δ/επ = διαμένων για τουλάχιστον ένα συγκεκριμένο αριθμό ημερών κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, ο = οικότροφος.

νοικοκυριού» θεωρήθηκαν μόνο τα άτομα τα οποία μοιράζονταν την κατοικία και τα γεύματα σε μόνιμη βάση καθώς επίσης και τα άτομα τα οποία απουσίαζαν προσωρινά για λιγότερο από έξι μήνες (στο ίδιο, σελ. 17). Δεν θεωρήθηκαν «μέλη του νοικοκυριού» οι «προσωρινοί επισκέπτες» που ήταν παρόντες για «λιγότερο από έξι μήνες», τα «μέλη της οικογένειας τα οποία ζούσαν και εργαζόνταν μακριά» από την οικογενειακή εστία και την επισκέπτονταν μόνο στις διακοπές, καθώς επίσης και τα μέλη «των ενόπλων δυνάμεων» και ναυτικοί του εμπορικού ναυτικού που ήταν τοποθετημένοι μακριά από την οικογενειακή εστία (στο ίδιο, σελ. 17-18). Σε όλες τις μεταγενέστερες έρευνες, η συγκατοίκηση και η συμμετοχή στα έξοδα για την προμήθεια των βασικών αγαθών επιβίωσης συνιστούσαν τα βασικά κριτήρια για τον ορισμό του νοικοκυριού (ΕΣΥΕ, 1969, 1977, 1986, 1990, 1999, 2003· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.), τα οποία όμως ήταν περισσότερο αναλυτικά και περιοριστικά (Πίνακας 1). Από την έρευνα του 2004/2005 υιοθετήθηκαν οι ορισμοί της Eurostat (2003), οι οποίοι εφαρμόστηκαν και σε όλες τις μεταγενέστερες έρευνες, διασφαλίζοντας έτσι τη διαχρονική συγκρισιμότητα των βασικών εννοιών.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι ορισμοί για τον «αρχηγό του νοικοκυριού» ή τον «υπεύθυνο του νοικοκυριού» που χρησιμοποιήθηκαν στις ΕΟΠ που διεξήχθησαν από το 1957/1958 έως και το 2020 (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 18· ΕΣΥΕ, 1969, σελ. 14· ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1990, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1999, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.).

Στις έρευνες του 1957/1958 και του 1963/1964, θεωρήθηκε ως «αρχηγός του νοικοκυριού το μέλος του νοικοκυριού, το οποίο αναγνωριζόταν από τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού να είναι υπεύθυνο για την λήψη των σημαντικότερων αποφάσεων του νοικοκυριού» (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 18· ΕΣΥΕ, 1969, σελ. 14 και για μια συζήτηση της έννοιας του αρχηγού στο πλαίσιο της απογραφής, βλ. σχετικά Smith, 2000). Στις περιπτώσεις που «δεν ήταν προφανές ποιος είχε την ευθύνη αυτή»,

Πίνακας 2: Οι ορισμοί για τον υπεύθυνο του νοικοκυριού και το πρόσωπο αναφοράς στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, 1957/1958-2020

Οι ορισμοί για τον υπεύθυνο του νοικοκυριού και το πρόσωπο Αναφοράς	2020-2008	2004/05	1998/99
Υπεύθυνος του νοικοκυριού (ΥΝ) υποδεικνυόμενος ως ΥΝ από τα μέλη του νοικοκυριού έχοντας:			
την ευθύνη για τις μεγάλες αποφάσεις του νοικοκυριού και τη συνολική διαχείριση του νοικοκυριού, και εάν όχι τότε ΥΝ ιδιοκτήτης της κατοικίας ή νομικά υπεύθυνος για το ενοίκιο	X	X X	X
Εάν πρόκειται για παντρεμένους, τότε ΥΝ είναι ο σύζυγος			
Εάν πρόκειται για ζευγάρια με παιδιά, τότε ΥΝ είναι ο πατέρας (ή η μητέρα)	πατέρας	πατέρας	πατέρας
Εάν πρόκειται για δύο άτομα διαφορετικού φύλου με ίδια δικαιώματα, τότε ΥΝ είναι ο άντρας			
Εάν πρόκειται για άτομα του ίδιου φύλου, τότε ΥΝ είναι το πιο ηλικιωμένο από αυτά			
Συγγενικά μέλη του νοικοκυριού, τότε ΥΝ είναι:			
ο πατέρας (ή η μητέρα)			
ο πιο ηλικιωμένος οικονομικά ενεργός άντρας (ή γυναίκα)	X	X	X
Μη συγγενικά μέλη του νοικοκυριού, τότε ΥΝ είναι:			
ο πιο ηλικιωμένος οικονομικά ενεργός άντρας (ή γυναίκα)	X	X	X
Όταν δεν υπάρχει οικονομικά ενεργό μέλος του νοικοκυριού, τότε ΥΝ είναι ο πιο ηλικιωμένος άντρας (ή γυναίκα)	X		X
Πρόσωπο αναφοράς (ΠΑ):			
Ο ΥΝ εφόσον εργάζεται ή αναζητά εργασία	X	X	X
Εάν ο ΥΝ δεν εργάζεται ή αναζητά εργασία, τότε ΠΑ είναι:			
Ο/Η σύζυγος ή σύντροφος του ΥΝ που εργάζεται ή αναζητά Εργασία	X	X	X
Εάν ο/η σύζυγος ή σύντροφος του ΥΝ δεν εργάζεται ή αναζητά εργασία, τότε ΠΑ είναι			
Το πιο ηλικιωμένο οικονομικά ενεργό μέλος του νοικοκυριού	X		X
Ο/Η ΥΝ εάν δεν υπάρχει κάποιο άλλο οικονομικά ενεργό μέλος του νοικοκυριού	X	X	X

Πίνακας 2 (συνέχ.)

Οι ορισμοί για τον υπεύθυνο του νοικοκυριού και το πρόσωπο Αναφοράς	1993/94	1987/88	1981/82-1974	1963/64-1957/58
Υπεύθυνος του νοικοκυριού (YN) υποδεικνυόμενος ως YN από τα μέλη του νοικοκυριού έχοντας:				
την ευθύνη για τις μεγάλες αποφάσεις του νοικοκυριού και τη συνολική διαχείριση του νοικοκυριού, και εάν όχι τότε YN ιδιοκτήτης της κατοικίας ή νομικά υπεύθυνος για το ενοίκιο	X	X	X	X
Εάν πρόκειται για παντρεμένους, τότε YN είναι ο σύζυγος	X	X	X	X
Εάν πρόκειται για ζευγάρια με παιδιά, τότε YN είναι ο πατέρας (ή η μητέρα)	X	X	X	
Εάν πρόκειται για δύο άτομα διαφορετικού φύλου με ίδια δικαιώματα, τότε YN είναι ο άντρας		X		X
Εάν πρόκειται για άτομα του ίδιου φύλου, τότε YN είναι το πιο ηλικιωμένο από αυτά				X
Συγγενικά μέλη του νοικοκυριού, τότε YN είναι:		υποδ.		
ο πατέρας (ή η μητέρα)			X	
ο πιο ηλικιωμένος οικονομικά ενεργός άντρας (ή γυναίκα)				
Μη συγγενικά μέλη του νοικοκυριού, τότε YN είναι:				
ο πιο ηλικιωμένος οικονομικά ενεργός άντρας (ή γυναίκα)	X	X	X	
Όταν δεν υπάρχει οικονομικά ενεργό μέλος του νοικοκυριού, τότε YN είναι ο πιο ηλικιωμένος άντρας (ή γυναίκα)	X	X	X	

Σημείωση: YN = υπεύθυνος/η του νοικοκυριού, υποδ = υποδεικνυόμενος/η ως υπεύθυνος του νοικοκυριού από τα μέλη του. Ως οικονομικά ενεργοί θεωρήθηκαν τα μέλη του νοικοκυριού ηλικίας από 14 ετών και πάνω τα οποία εργάζονταν ή αναζητούσαν εργασία (απασχολούμενοι και άνεργοι) την προηγούμενη εβδομάδα από την επιτόπια έρευνα.

«αρχηγός του νοικοκυριού» θεωρήθηκε «το μέλος το οποίο ήταν ιδιοκτήτης της κατοικίας» ή «ήταν νομικά υπεύθυνο για την καταβολή του μισθώματος», εκτός από τα «παντρεμένα ζευγάρια» όπου ο άνδρας είχε θεωρηθεί ως αρχηγός (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 18· ΕΣΥΕ, 1969, σελ. 15). Στις περιπτώσεις νοικοκυριών με «δύο άτομα διαφορετικού φύλου με τα ίδια δικαιώματα» ή «ατόμων του ίδιου φύλου», τότε «ο μεγαλύτερος σε ηλικία» «άντρας» θεωρήθηκε ως αρχηγός, αντίστοιχα (ΕΣΥΕ, 1961, σελ. 18· ΕΣΥΕ, 1969, σελ. 15). Σε όλες τις μεταγενέστερες έρευνες, «το μέλος του νοικοκυριού που αναγνωρίζεται από όλα τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού» και το οποίο «φέρει την κύρια ευθύνη στη λήψη σημαντικών αποφάσεων σχετικά με τη συνολική διαχείριση του νοικοκυριού» αποτελεί τον «αρχηγό του νοικοκυριού» μέχρι και την έρευνα του 1981/1982 ή τον «υπεύθυνο του νοικοκυριού» από την έρευνα του 1987/1988 και στις μεταγενέστερες έρευνες (ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1990, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1999, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.).

Πιο συγκεκριμένα, στις έρευνες 1974-1981/1982 ως «αρχηγός του νοικοκυριού» (νοικοκυριό «με ή χωρίς ανήλικα παιδιά») και το 1987/1988 ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού» θεωρήθηκε, «εκτός από σπάνιες περιπτώσεις», «ο

σύζυγος ή αν έλειπε ο ίδιος, η σύζυγος» και «σε περιπτώσεις νοικοκυριών που αποτελούνταν κυρίως από συγγενικά πρόσωπα» το μέλος του νοικοκυριού, το οποίο αναγνωριζόταν από τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού (ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1990, σελ. 12) ενώ στις έρευνες 1974-1981/1982 σημειώνεται, επίσης, ότι «έστω και αν τα νοικοκυριά περιλάμβαναν εκτός από τους γονείς και παντρεμένα παιδιά, τα οποία πολλές φορές εξακολουθούσαν να θεωρούν ως αρχηγό τον πατέρα ή τη μητέρα» (ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 12). Για τις περιπτώσεις «νοικοκυριών που αποτελούνταν από μη συγγενικά πρόσωπα, ως αρχηγός του νοικοκυριού θεωρήθηκε ο μεγαλύτερος κατά την ηλικία άνδρας που εργαζόταν ή, αν δεν υπήρχε άνδρας, η μεγαλύτερη γυναίκα που εργαζόταν» και «αν κανένα μέλος δεν εργαζόταν ο μεγαλύτερος άνδρας ή αν δεν υπήρχε η μεγαλύτερη γυναίκα» (ΕΣΥΕ, 1977, σελ. XII· ΕΣΥΕ, 1986, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 1990, σελ. 12). Από την έρευνα του 1987/1988 η μέτρηση άλλαξε σε υπεύθυνο του νοικοκυριού (Πίνακας 2). Στην έρευνα του 1993/1994 και σε όλες τις μεταγενέστερες έρευνες, ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού» «στις περισσότερες περιπτώσεις νοικοκυριών, που αποτελούνται από γονείς με παιδιά (άγαμα ή έγγαμα)» θεωρείται «ο πατέρας» και σε «νοικοκυριά που αποτελούνται από συγγενικά ή μη άτομα», «το μεγαλύτερο σε ηλικία εργαζόμενο μέλος (άνδρας ή γυναίκα) ή, αν κανένας δεν εργάζεται, το μεγαλύτερο σε ηλικία μέλος» (ΕΣΥΕ, 1999, σελ. 12· ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.).

Στην έρευνα του 1998/1999 και τις μεταγενέστερες έρευνες, αν και ο «υπεύθυνος του νοικοκυριού» εξακολουθεί να ορίζεται από το νοικοκυριό (ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.), εισήχθη σύμφωνα με τα «εναρμονισμένα κριτήρια που συνιστά η Eurostat» (Eurostat, 2003, σελ. 20) και το «πρόσωπο αναφοράς» του νοικοκυριού, για την «ταξινόμηση και ανάλυση των πληροφοριών για το νοικοκυριό» (στο ίδιο, σελ. 20). Το πρόσωπο αναφοράς ορίζεται ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού», υπό την προϋπόθεση ότι αυτός ή αυτή είναι οικονομικά ενεργός ή αναζητεί εργασία και αν όχι, ο/ή οικονομικά ενεργός (ή που αναζητεί εργασία) «σύζυγος ή σύντροφος του υπευθύνου» ή «το μεγαλύτερο σε ηλικία ενήλικο μέλος του νοικοκυριού που είναι οικονομικά ενεργό, αν ούτε ο/η σύζυγος/σύντροφος του υπευθύνου ανήκει στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό» (ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.). Στην περίπτωση που «κανένα από τα μέλη του νοικοκυριού δεν ανήκε στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό» — «μέλη του νοικοκυριού ηλικίας 14 ετών και άνω, τα οποία κατά τη διάρκεια της προηγούμενης από την έναρξη της έρευνας εβδομάδας είχαν μια

εργασία» (εργαζόμενοι) «ή αν δεν είχαν ζητούσαν εργασία (άνεργοι)» — ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού» θεωρήθηκε ο/η μεγαλύτερος σε ηλικία ενήλικας (ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 14· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.).

Κατά συνέπεια, η εισαγωγή του προσώπου αναφοράς στην ΕΟΠ του 1998/1999 (ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.) καταδεικνύει μια μετατόπιση στον ορισμό του υπευθύνου του νοικοκυριού από την ανάληψη των ευθυνών λόγω φύλου (άντρας) σε κυρίως οικονομικά κριτήρια που αναφέρονται στην απασχόληση και το εισόδημα (Πίνακας 2). Η ευθύνη, λοιπόν, για τις σημαντικότερες αποφάσεις που αφορούν το νοικοκυριό με την εισαγωγή του προσώπου αναφοράς μετατοπίζεται στο οικονομικά ενεργό μέλος ή σε αυτό που αναζητεί εργασία, είτε είναι άνδρας, είτε είναι γυναίκα. Η μετατόπιση λοιπόν αυτή στα κριτήρια θέτει ως όριο το έτος εφαρμογής αυτού του ορισμού (1998/1999) για τη διαχρονική συγκρισιμότητα των δεδομένων των ΕΟΠ.

Αν και η Eurostat εισήγαγε το «πρόσωπο αναφοράς» για τη διεθνή εναρμόνιση των ορισμών (ΕΣΥΕ, 2003, σελ. 13· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.· Eurostat, 2003, σελ. 20), μέχρι και την έρευνα του 2020 πολλές χώρες εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το «υπεύθυνο του νοικοκυριού» και όχι το «πρόσωπο αναφοράς», εφόσον δεν υπάρχει μέχρι και σήμερα υποχρεωτική σύσταση από τη Eurostat. Κατά συνέπεια, οι ορισμοί αυτοί θα πρέπει πάντα να ελέγχονται ώστε να θεμελιώνονται τόσο διαχρονικές συγκρίσεις όσο και συγκρίσεις μεταξύ των χωρών.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ΕΟΠ είναι ο διάδοχος των πρώιμων ερευνών για τη φτώχεια της εργατικής τάξης που διενήργησαν οι Booth, Rowntree και Bowley (Μιχαλοπούλου, 2004). Διενεργούνται διεθνώς και συνιστούν την πιο σύνθετη και δαπανηρή έρευνα δεδομένου ότι παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης, την κατανάλωση και τις δαπάνες, το εισόδημα και τη σύνθεση των νοικοκυριών και τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας. Παρόλο που τα δεδομένα των ΕΟΠ χρησιμοποιούνταν παραδοσιακά για να παρέχουν τα απαραίτητα εκτιμώμενα βάρη που απαιτούνται για την αναθεώρηση του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, ο πλούτος των πληροφοριών τους επέτρεψε την έρευνα σε πολλούς τομείς, όπως τη διάγνωση της φτώχειας, την κοινωνική και εισοδηματική ανισότητα, την κοινωνική κινητικότητα, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα οικονομικά και καταναλωτικά ζητήματα και τα οικονομικά της εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια,

είναι εξαιρετικά σημαντικό να διερευνάται και να θεμελιώνεται η συγκρισιμότητα των δεδομένων των ερευνών ώστε να επιτρέπεται η συγκριτική έρευνα.

Οι ΕΟΠ στην Ευρώπη διενεργούνται υπό την αιγίδα της Eurostat ως EU-HBS. Σύμφωνα με τον Verma (2009), οι απαιτήσεις της Eurostat σχετικά με τη συγκρισιμότητά τους δεν είναι τόσο απαιτητικές όσο για τις άλλες δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης-έκτασης όπως η Ευρωπαϊκή Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (European Union Labour Force Survey, EU-LFS), το πάνελ των νοικοκυριών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (European Community Household Panel, ECHP) και η διάδοχος της Ευρωπαϊκή Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (European Union Statistics on Income and Living Conditions, EU-SILC). Και είναι αυτά τα ζητήματα συγκρισιμότητας των ΕΟΠ που δεν επιτρέπουν την ελεύθερη πρόσβαση στα πρωτογενή δεδομένα τους, όπως συμβαίνει με τις άλλες έρευνες της Eurostat.³

Στο πλαίσιο αυτό, στην παρούσα εργασία διερευνήθηκε η διαχρονική συγκρισιμότητα των βασικών εννοιών του νοικοκυριού και των μελών του και του υπεύθυνου του νοικοκυριού για τις ΕΟΠ που διεξήχθησαν από το 1957/1958 μέχρι και το 2020 (ΕΣΥΕ, 1961, 1969, 1977, 1986, 1990, 1999, 2003· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.) σύμφωνα με τις αυστηρές απαιτήσεις που πρότειναν ο Kish (ό.π.), ο Carey (ό.π.) και οι Verma και Gabilondo (ό.π.).

Το νοικοκυριό συνιστά τη τελική μονάδα δειγματοληψίας σε όλες τις έρευνες μεγάλης έκτασης που διενεργούνται υπό την αιγίδα της Eurostat: EU-HBS, EU-LFS και EU-SILC. Βεβαίως, στις έρευνες αυτές συλλέγεται πληροφορία και για κάθε μέλος του νοικοκυριού. Έτσι παρέχεται η δυνατότητα ανάλυσης τόσο σε επίπεδο νοικοκυριού, όσο και σε επίπεδο ατόμων, που επιτρέπει ένα μεγάλο εύρος μελέτης κοινωνικών ζητημάτων (Brückweh, ό.π.· Government Statistical Service, ό.π.· Hoffmeyer-Zlotnik and Warner, ό.π.· Office for National Statistics, ό.π.· Roberts, ό.π.· Verma and Gabilondo, ό.π.). Η διερεύνηση για την ομοιομορφία και τυποποίηση των ορισμών για το νοικοκυριό και τα μέλη του κατέδειξε ότι η χρήση περισσότερο λεπτομερών και περιοριστικών κοινών ορισμών, οι οποίοι εφαρμόστηκαν στις πλέον πρόσφατες έρευνες από αυτή του 2004/2005 και μετά, διασφαλίζουν την συγκρισιμότητα των δεδομένων τους. Αν και χρησιμοποιούνται διαφορετικοί ορισμοί για το νοικοκυριό στις διαχρονικές έρευνες και στις έρευνες μεταξύ χωρών, δεν γνωρίζουμε πολλά για τις συνέπειες αυτής της χρήσης, οι οποίες δεν μπορούν να

3. Ας σημειωθεί ότι, μέχρι σήμερα, από τη Eurostat διατίθενται μόνο τα δεδομένα των EU-HBS με έτος αναφοράς το 2010.

αποτιμηθούν (Beaman and Dillon, ό.π.). Απαιτείται έτσι μεγαλύτερη προσοχή «στην επιλογή του ορισμού για το νοικοκυριό κατά τον σχεδιασμό των μελλοντικών ερευνών και κατά την ανάλυση των δεδομένων που συλλέχτηκαν από προηγούμενες έρευνες» (στο ίδιο, σελ. 133).

Ο αρχηγός ή ο υπεύθυνος του νοικοκυριού χρησιμοποιείται για να παράσχει πληροφορίες για το νοικοκυριό και είναι εξαιρετικά σημαντικό ο ορισμός του να εξετάζεται προσεχτικά, διότι επηρεάζει την έρευνα και, κατά συνέπεια, την ανάλυση των δεδομένων (Eurostat, 2009· Foster, ό.π· Martin, ό.π· Martin and Barton, ό.π· Martin, Gill and Lader, ό.π· Verma and Gabilondo, ό.π.). Ένας μεροληπτικός ορισμός του υπευθύνου του νοικοκυριού οδηγεί και σε μεροληπτικές αναλύσεις των δεδομένων, όπως και σε μη έγκυρες και αξιόπιστες διαχρονικές συγκρίσεις και συγκρίσεις μεταξύ χωρών που είναι σημαντικές κατά την κοινωνική ανάλυση. Στην πρώτη ΕΟΠ του 1957/1958 υιοθετήθηκε η έννοια του αρχηγού του νοικοκυριού. Η εισαγωγή στην ΕΟΠ του 1998/1999 του προσώπου αναφοράς για τη συλλογή των δεδομένων, το οποίο προσδιορίζεται ως υπεύθυνος του νοικοκυριού εφόσον αυτός ή αυτή ήταν οικονομικά ενεργός, και εάν όχι, τον ή την οικονομικά ενεργό σύζυγο ή σύντροφο ή το πιο ηλικιωμένο άτομο στο νοικοκυριό (ΕΣΥΕ, 2003· ΕΛΣΤΑΤ, ό.π.), καταδεικνύει μια μετατόπιση στον ορισμό του υπευθύνου του νοικοκυριού από την ανάληψη των ευθυνών λόγω φύλου (άντρας) σε κυρίως οικονομικά κριτήρια, που αναφέρονται στην απασχόληση και το εισόδημα. Βεβαίως, απαιτείται περαιτέρω συστηματικός έλεγχος των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών (Martin and Barton, ό.π.) κυρίως των έγγαμων προσώπων αναφοράς, για να διαπιστωθεί η επίδραση ή μη των κανόνων κυριαρχίας (dominance rules) κατά την ανάλυση των δεδομένων αυτών των ερευνών (Rose & Harrison, 2010). Δυστυχώς, η μη δυνατότητα πρόσβασης στα πρωτογενή δεδομένα των ΕΟΠ καθιστά έναν τέτοιο έλεγχο εξαιρετικά δύσκολο. Αν και εισήχθη σύμφωνα με τα «εναρμονισμένα κριτήρια που συνιστά η Eurostat» (Eurostat, 2003, σελ. 20) και το «πρόσωπο αναφοράς» του νοικοκυριού, για την «ταξινόμηση και ανάλυση των πληροφοριών για το νοικοκυριό» (στο ίδιο, σελ. 20), θα πρέπει όλα τα κράτη μέλη να ακολουθήσουν τη σύσταση αυτή, ώστε να επιτυγχάνονται και συγκρίσεις μεταξύ χωρών.

Η μεθοδολογική αυτή εργασία κατέδειξε την πολυπλοκότητα των αποφάσεων που απαιτούνται για τη θεμελίωση διαχρονικής (και μεταξύ χωρών) συγκρισιμότητας δεδομένων των δειγματοληπτικών ερευνών. Ο έλεγχος της δυνατότητας τέτοιων συγκρίσεων δεδομένων των δειγματοληπτικών ερευνών συνιστά προϋπόθεση για την

ανάλυσή τους και, εφόσον στην κοινωνική έρευνα χρησιμοποιούνται εκτενώς δεδομένα δειγματοληπτικών ερευνών, η μεθοδολογία που παρουσιάστηκε συμβάλλει προς την κατεύθυνση αυτή.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες στην Δρ Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών για τα ενδελεχή της σχόλια που βοήθησαν στη βελτίωση του κειμένου. Επίσης, ευχαριστώ τους δύο ανώνυμους κριτές του περιοδικού για τις ιδιαίτερα χρήσιμες συμβουλές και παρατηρήσεις τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1961). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών διεξαχθείσα εις τας αστικές περιοχάς της Ελλάδος κατά το 1957/1958* [Household Survey carried out in the urban areas of Greece during 1957/1958].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1969). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών διεξαχθείσα εις τας ημιαστικές και αγροτικές περιοχάς της Ελλάδος κατά το 1963/1964* [Household Survey carried out in the semi-urban and rural areas of Greece during 1963/1964].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1977). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1974* [Household Expenditure Survey 1974].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1986). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1981/1982* [Household Expenditure Survey 1981/1982].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1990). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1987/1988* [Household Expenditure Survey 1987/1988].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1999). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1993/1994* [Household Expenditure Survey 1993/1994].
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2003). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1998/1999* [Household Expenditure Survey 1998/1999].
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (χ.χ.). Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (Ε.Ο.Π) των ετών 2004/2005 έως 2020: <http://www.statistics.gr/>
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2004). *Στην αυτοκρατορία των ενδείξεων: Η ιστορία της δειγματοληπτικής πρακτικής στην Ελλάδα*. Παπαζήσης.

- Οικονομάκη, Μ. (2018). Διερεύνηση και θεμελίωση της δυνατότητας διαχρονικών συγκρίσεων των δεδομένων των ερευνών οικογενειακών προϋπολογισμών για την Ελλάδα. Στο Α. Παπαδόπουλος (Επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, 6^ο Τακτικό Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας «Η Κοινωνιολογία και ο δημόσιος ρόλος της στην εποχή της μεταμόρφωσης του κόσμου»* (σελ. 453-462). Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.
- Οικονομάκη, Μ. (2019). *Οι επιπτώσεις των βασικών εννοιών, ορισμών και ταξινομήσεων που χρησιμοποιούνται στις έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών στη συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων μεταξύ των ερευνών* (Διδακτορική Διατριβή). Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ξενογλώσση

- Beaman, L., and Dillon, A. (2012). Do household definitions matter in survey design? Results from a randomized survey experiment in Mali. *Journal of Development Economics*, 98 (1), pp. 124-135. doi:10.1016/j.jdeveco.2011.06.005
- Brückweh, K. (2016). The head of household: A long normative history of a statistical category in the U.K. *Journal for the History of Public Administration*, 1, pp. 107-123. doi: 10.2478/ADHI – 2018 – 006
- Carey, S. (Ed.) (2000). *Measuring adult literacy: The international adult literacy survey (IALS)*. Office for National Statistics.
- Ehling, M. (2003). Harmonising data in official statistics. In J.H.P. Hoffmeyer-Zlotnik and C. Wolf (Eds.), *Advances in cross-national comparison: A European working book for demographic and socio-economic variables* (pp. 17-31). Kluger Academic-Plenum.
- European Social Survey (2010). *Sampling for the European social survey round V: Principles and requirements*. European Social Survey, GESIS.
- Eurostat (2003). *Household budget surveys in the EU: Methodology and recommendations for harmonisation–2003* (Theme 3, Series E). Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2009). *Working party living conditions: Improving data comparability for the next HBS round (2010)*. Office for Official Publications of the European Communities.

- Foster, K. (1994). Comparison of census and survey definitions of head of household. *Survey Methodology Bulletin*, 35, pp. 11-15.
- Government Statistical Service (2003). *Harmonised concepts and questions for government social surveys*. Office for National Statistics.
- Harkness, J.A., Van De Vijver, F.J.R. and Mohler, P.Ph. (Eds.) (2003). *Cross-cultural survey methods*. Wiley.
- Hoffmeyer-Zlotnik, J.H.P. and Warner, U. (2008). *Private household concepts and their operationalization in national and international social surveys* (Vol. 1), GESIS-ZUMA.
- Kish, L. (1994). Multi-population survey designs: Five types with seven shared aspects. *International Statistical Review*, 62(2), pp. 167-186. doi: 10.2307/1403507
- Martin, J. (1995). Defining a household reference person. *Survey Methodology Bulletin*, 37, pp. 1-7.
- Martin, J. and Barton, J. (1996). The effect of change in the definition of the household reference person. *Survey Methodology Bulletin*, 38, pp. 1-8.
- Martin, J., Gill, B. and Lader, D. (1998). A new definition for the household reference person. *Survey Methodology Bulletin*, 43, pp. 1-8.
- Michalopoulou, C. (2016). Statistical internationalism: From Quetelet's census uniformity to Kish's cross-national sample survey comparability. *Statistical Journal of the IAOS*, 32(4), pp. 545-554. doi: 10.3233/SJI-160960.
- Office for National Statistics (2008). *Harmonised concepts and questions for social data sources*.
- Roberts, D. (1997). Harmonization of statistical definitions [Editorial]. *Journal of the Royal Statistical Society, A*, 160 (1), pp. 1-4. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2983377> (accessed 1 May 2022)
- Rose, D. and Harrison, E. (Eds.) (2010). *Social class in Europe: an introduction to the European socio-economic classification*. Routledge.
- Smith, D.S. (2000). The meanings of family and household: Change and continuity in the mirror of the American census. *Population and Development Review*, 18(3), pp. 421-456. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/1973653> (accessed 1 May 2022)
- United Nations (1958). *Principles and recommendations for national population censuses* (Statistical Papers: Series M, No. 27). Retrieved from

https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/Population-and-Housing-Censuses/Series_M27-E.pdf (accessed 1 May 2022)

- Verma, V. (1995). Comparative surveys in Europe: Problems and possibilities. *Bulletin of the International Statistical Institute*, 49 (2), pp. 527-528.
- Verma, V. (1999). Combining national surveys for the European Union. *Bulletin of the International Statistical Institute*, 58, pp. 1-2.
- Verma, V. (2002a). Comparability in multi-country survey programmes. *Journal of Statistical Planning and Inference*, 102, pp. 189-210.
- Verma, V. (2002b, August). Comparability in international survey statistics. Key note address at the *International Conference on Improving Surveys*. Copenhagen: Denmark.
- Verma, V. (2006, November). Issues in data quality and comparability in EU–SILC. Paper presented at the *Conference on Comparative EU Statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges*. Helsinki, Finland: Eurostat and Statistics Finland.
- Verma, V. (2009, June). Comparative social surveys in Europe: Issues in methodology and implementation. Paper presented at the *Conference of the European Survey Research Association*, Warsaw, Poland.
- Verma, V. and Gabilondo, L.G. (1993). *Family budget surveys in the EC: Methodology and recommendations for harmonisation* (Theme 3, Series E). Office for Official Publications of the European Communities.